

Κοινωνικές και ψυχολογικές παράμετροι επανένταξης παλιννοστούντων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων

Γιάννης Παπαδάτος*

Περίληψη

Η μελέτη αυτή αναφέρεται στη διερεύνηση των προβλημάτων κοινωνικής επανένταξης παλιννοστούντων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων στη χώρα μας. Μελετήθηκαν τα διάφορα κοινωνικά οικονομικά και ψυχολογικά προβλήματα επιστροφής Ελλήνων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων.

Από τη διερεύνηση των κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων διαπιστώθηκε ότι υπήρχε υψηλός βαθμός ψυχολογικής επιβάρυνσης στους συμμετέχοντες πριν την έναρξη του προγράμματος. Η ψυχολογική τους κατάσταση βελτιώθηκε στο τέλος του προγράμματος και μειώθηκαν τα συμπτώματα κατάθλιψης.

Εισαγωγή

Μετανάστευση ορίζεται ως η μόνιμη μετακίνηση ατόμων ή ομάδων σε σημαντική απόσταση από τον τόπο διαμονής τους και περιλαμβάνει αλλαγές σε διαπροσωπικό, οικογενειακό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο (Murphy 1965). Η μετανάστευση αποτελεί ένα πολυσύνθετο κοινωνικό φαινόμενο. Ανάλογα με τη μορφή της (μόνιμη-προσωρινή, αναγκαστική), επικαθορίζεται από ένα πλήθος κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και ψυχολογικών παραγόντων, οι οποίοι επενεργούν είτε μεμονωμένα είτε ως σύνολο.

* Av. Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η μετανάστευση εργατικού δυναμικού αποτελεί μία από τις περισσότερο διαδεδομένες μορφές της εξωτερικής μετανάστευσης στη σύγχρονη εποχή (Richmond 1969). Οι λόγοι που οδηγούν στη μετακίνηση εργατικού δυναμικού από χώρα σε χώρα είναι και κοινωνικοί, αλλά, κυρίως, οικονομικοί. Σε έρευνα που έγινε στην Ο.Δ. της Γερμανίας – από τις αντιπροσωπευτικές χώρες υποδοχής μεταναστών – διαπιστώθηκε ότι οι ερωτηθέντες Ιταλοί, Ισπανοί, Έλληνες, Τούρκοι και Γιουγκοσλάβοι εργάτες είχαν μεταναστεύσει στη Δυτική Γερμανία για οικονομικούς και επαγγελματικούς, κυρίως, λόγους. Από τους Έλληνες μετανάστες που πήραν μέρος στην έρευνα, ποσοστό 72% των ανδρών και 68% των γυναικών ανέφεραν ότι μετανάστευσαν για οικονομικούς λόγους (Mehrlaender 1974, Δαμανάκης 1987).

Η μετανάστευση και η αναζήτηση στη χώρα υποδοχής καλύτερων συνθηκών εργασίας και αμοιβής συνδέονται άρρηκτα με την κίνηση του παγκοσμίου οικονομικού συστήματος και την άνιση ανάπτυξη μεταξύ των χωρών. Η ταχύτατη ανάπτυξη των Η.Π.Α. από τις αρχές του εικοστού αιώνα και των Δυτικοευρωπαϊκών χωρών, ιδιαίτερα από τα μέσα του αιώνα, αύξησε τις ανάγκες των χωρών αυτών σε εργατικό δυναμικό που δεν μπορούσε να καλυφθεί από την εσωτερική αγορά εργασίας. Η έλλειψη αυτή δεν ήταν μόνο ποσοτική - ως αποτέλεσμα δηλαδή της υπογεννητικότητας και των ανθρωπίνων απωλειών στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους, αλλά αφορούσε κυρίως στην έλλειψη εργατικών χεριών σε κάποιους ειδικούς παραγωγικούς τομείς, όπου η χειρωνακτική, ανθυγιεινή και κακοπληρωμένη εργασία ήταν συστατικό στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό το είδος της εργασίας ήταν ανεπιθύμητο από τους αυτόχθονες εργαζόμενους των χωρών υποδοχής (Castles - Kosack 1973, Κασιμάτη 1984).

Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό ήλθε να καλύψει αυτές ακριβώς τις ανάγκες της παραγωγής, καταρρίπτοντας με οδυνηρό τρόπο τον μύθο των καλλιτέρων συνθηκών απασχόλησης στις χώρες υποδοχής. Λειτουργήσε, επίσης, με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του εφεδρικού στρατού εργασίας, ο οποίος όχι μόνο εξασφαλίζει τη δυνατότητα γρήγορης αύξησης της παραγωγής σε περιόδους ζήτησης, αλλά επιπλέον, αποτελεί εν δυνάμει την αντίρροπη δύναμη στις κοινωνικές διεκδικήσεις, συμβάλλοντας στην άμβλυση των κοινωνικών συγκρούσεων στο εσωτερικό των χωρών υποδοχής, στην παραμονή των μισθών σε χαμηλά επίπεδα και επομένως στην αύξηση των κερδών (Νικολινάκος 1974).

Η Ελλάδα – στον αντίποδα των χωρών υποδοχής– αποτελεί μια από τις αντιπροσωπευτικές χώρες προέλευσης μεταναστών. Υπολογίζεται ότι από το 1821 μέχρι τα τέλη περίπου της δεκαετίας του 1970 έχουν μεταναστεύσει περισσότεροι από 1.800.000 Έλληνες (Κασιμάτη 1984). Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα οι Έλληνες μετανάστες κατευθύνονται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στην Αίγυπτο. Από το 1900 έως το 1920 μεταναστεύουν 400.000 περίπου Έλληνες στις Η.Π.Α., ενώ από τη δεκαετία του 1950 αρχίζει με ολοένα και εντονότερους ρυθμούς να αναπτύσσεται η ευρωπαϊκή μετανάστευση. Μέσα σε 20 περίπου χρόνια (1955-1975), μεταναστεύουν σε χώρες της Ευρώπης 730.000 Έλληνες, από τους οποίους το μεγαλύτερο μέρος κατευθύνεται στη Δυτική Γερμανία (640.000) –84% της συνολικής μετανάστευσης στην Ευρώπη (ΕΣΥΕ)– στην Ιταλία και στις υπόλοιπες χώρες. Παράλληλα, Έλληνες μετανάστες εγκαθίστανται στον Καναδά (20% του μεταπολεμικού μεταναστευτικού δυναμικού) και στην Αυστραλία (13%). (Fairchild 1971, Vlachos 1968, Νικολινάκος 1976, Κασιμάτη 1979, Δαμανάκης 1987).

Τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του '40 σηματοδεύονται από τον Εμφύλιο Πόλεμο, ο οποίος συντελεί στη δημιουργία ενός ακόμη μεταναστευτικού κύματος προς τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η αναγκαστική αυτή μετανάστευση προκαλείται από πολιτικούς λόγους. Σύμφωνα με αδημοσίευτα στοιχεία των Υπουργείων Εσωτερικών και Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, εκτιμάται ότι την περίοδο 1946-1949, 100.000 περίπου Έλληνες εγκατέλειψαν την Ελλάδα και κατευθύνθηκαν προς την Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, πρώην Σοβιετική Ένωση, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία και Τσεχοσλοβακία. Εκτός αυτού, οι πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις αυτής ακριβώς της περιόδου και το πολιτικό κλίμα που πηγάζει από αυτές, από κοινού με τον κυρίαρχο οικονομικό παράγοντα, συνετέλεσαν στην εμφάνιση των τεραστίων μεταπολεμικών μεταναστευτικών ρευμάτων, όπως είχαν διαπιστώσει έγκυροι μελετητές του μεταναστευτικού φαινομένου ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 (Polyzos 1947 και 1970, Φίλιας 1980).

Η εγκατάσταση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής δημιουργεί σαφείς κοινωνικές και ψυχολογικές αλλαγές. Είναι πολλές οι έρευνες που διερευνούν τα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα των μεταναστών. Εντοπίζονται προβλήματα σχετικά με την επικοινωνία, την εκμάθηση της γλώσσας της νέας χώρας, την αποστέρηση της οικογένειας, που πολλές φορές παραμένει στην

πατρίδα, τα διαφορετικά ηθικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα με τα οποία έρχεται σε επαφή ο μετανάστης. Οι διαδικασίες της απόρριψης ή της αποδοχής των προτύπων αυτών είναι σε μεγάλο βαθμό επώδυνες για τον μετανάστη και δημιουργούν συνθήκες αυξημένου κοινωνικού stress που επιβαρύνει την ψυχική υγεία των μεταναστών (Hitch and Rack 1976, Μαδιανός 1980, Cuttmacher 1984). Σε ομάδες μεταναστών και πολιτικών προσφύγων έχουν παρατηρηθεί συμπτώματα κατάθλιψης, άγχους, νευρωσικές διαταραχές, προβλήματα υγείας, ψυχοσωματικά συμπτώματα. Επίσης διαπιστώνονται μεγαλύτερα ποσοστά εισαγωγών σε ψυχιατρικά νοσοκομεία συγκριτικά με το γηγενή πληθυσμό (Eitinger 1973, Flakerud and Anh 1988, Fraser and Pecora 1986, Sayil 1984, Wittkower and Dubrenil 1973). Έχει επισημανθεί ότι ποικίλοι παράγοντες επηρεάζουν την ψυχική υγεία των μεταναστών και ότι υπάρχουν διαφορές στην προσαρμογή της καθημιάς πολιτισμικής ομάδας (Cochrane 1979, Muller 1973, Nicassio 1983).

Ειδικά για τους πολιτικούς πρόσφυγες, θα μπορούσε να επισημανθούν ορισμένες ιδιαιτερότητες, σχετικά με τους λοιπούς μετανάστες:

α) ο αποκλεισμός τους από την Πατρίδα τους για την μεγάλη χρονική περίοδο, χωρίς την δυνατότητα έστω και περιοδικής επανόδου τους σ' αυτήν,

β) η αναγκαστική (μη οικειοθελής) μετανάστευσή τους για πολιτικούς και όχι για οικονομικούς λόγους (Eitinger 1973).

Αναφορικά με τις παραπάνω ιδιαιτερότητες, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι οι πολιτικοί πρόσφυγες, αποκλεισμένοι σε μία ξένη χώρα και με το συνεχές όραμα της επιστροφής στη χώρα γέννησής τους, δημιούργησαν σε πολλές περιπτώσεις «θύλακες». Οι θύλακες αυτοί δεν ήταν δυνατόν να ακολουθήσουν την εξέλιξη των αντιστοίχων κοινοτήτων της πατρίδας τους και παρέμειναν στα πρότυπα της Ελλάδας της δεκαετίας του '40. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι πολλές φορές οι οργανώσεις κοινωνικής ζωής στην Ελλάδα και στη χώρα φιλοξενίας των πολιτικών προσφύγων ακολούθησαν αποκλίνουσα πορεία. Επιπλέον, η μη δυνατότητα επανόδου τους για μεγάλο χρονικό διάστημα (άνω των 30 χρόνων) στην Πατρίδα τους, δημιούργησε μια «ωραιοποιημένη» εικόνα της αναμενόμενης επανόδου στη χώρα τους.

Όταν μετά από πολλά χρόνια φτάσει επιτέλους η στιγμή της παλιννόστησης, αντιμετωπίζουν μια χώρα στην οποία πολλά πράγματα έχουν αλλάξει: η χωροταξία του τόπου γέννησής τους, οι άνθρωποι, οι κοινωνικές σχέσεις, οι οικονομικές σχέσεις, οι αξίες.

Οι πολιτικοί πρόσφυγες αντιμετωπίζουν μια καινούργια πραγματικότητα στην χώρα, η οποία αδυνατεί να τους εντάξει στο υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο, ενώ οι ίδιοι δεν μπορούν να κατανοήσουν και αποδεχθούν την εξέλιξή της. Έτσι αισθάνονται πολλές φορές μετέωροι και ψυχολογικά απροετοίμαστοι.

Είναι πολλοί οι ατομικοί και κοινωνικοί παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή σε μία νέα κουλτούρα (Murphy 1965). Επιπλέον, οι πολιτιστικές αλλαγές μπορεί να θεωρηθούν ως ένας παράγοντας stress που επιταχύνει τα προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των πολιτικών προσφύγων (Brislin 1981, Dyal και Dyal 1981, Wittkower και Dubrenil 1973). Ο Muller (1973) υπογραμμίζει ότι «δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ποσοστό ψυχικής νοσηρότητας ανάμεσα στους μετανάστες και τα παιδιά τους εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Οι πιο σημαντικοί είναι η κοινωνική δομή και τα εθνικά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής, όπως επίσης και η προσωπικότητα και ψυχική διάθεση των μεταναστών (περιλαμβανομένης και της έντασης του δεσμού που τους συνδέει με την πατρίδα) και ως ένα βαθμό η προσοχή που δίδεται στην ψυχική υγεία».

Ευρήματα από μελέτες έδειξαν ότι η συχνότητα των ψυχολογικών προβλημάτων ποικίλει ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες και, για το λόγο αυτό, όλοι οι μετανάστες δεν μπορούν να θεωρηθούν σαν ενιαίο σύνολο που μπορεί να συγκριθεί με τους αυτόχθονες (Cochrane 1977/1979, Simoes & Binder 1980). Επίσης, έχει σημειωθεί ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις διάφορες πολιτιστικές ομάδες μεταναστών και πολιτικών προσφύγων, ανάλογα με την προσαρμογή τους στη χώρα που τους φιλοξενεί (Cochrane 1977, Nicassio 1983).

Διάφορες μελέτες κατέγραψαν σημαντικά ποσοστά κατάθλιψης, ανησυχίας, ψυχοσωματικών προβλημάτων, αισθημάτων μειονεξίας και αυτοκτονικών σκέψεων σε ομάδες μεταναστών και πολιτικών προσφύγων. (Chiu & Rimon 1987, Flakerud & Anh 1988, Fraser & Pecora 1986, Nguyen 1984). Η διαφορά ανάμεσα στους μετανάστες και πολιτικούς πρόσφυγες έχει ιδιαίτερα επικεντρωθεί στην ελεύθερη εκλογή της χώρας υποδοχής, σε σύγκριση με την μη ελεύθερη εκλογή των μελών της δεύτερης ομάδας, των πολιτικών προσφύγων (Eitinger 1973). Πάνω σ' αυτό, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, σε σχέση με τους άλλους μετανάστες, οι πολιτικοί πρόσφυγες έχουν υψηλά επίπεδα απρόβλεπτου άγχους και αδυναμίας κατά την διάρκεια της μετανάστευσης τους (Lin 1979).

Ένα άλλο φαινόμενο που εκδηλώνεται με την ακριβώς αντίθε-

τη φορά – από την χώρα υποδοχής προς την χώρα προέλευσης – είναι το φαινόμενο της παλιννόστησης. Η παλιννόστηση συνδέεται τόσο με οικονομικούς όσο και με κοινωνικούς παράγοντες, σχετικούς με τις περιόδους οικονομικής ύφεσης και μείωσης της απασχόλησης στις χώρες υποδοχής και αντίστοιχης αύξησης των ρυθμών ανάπτυξης και απασχόλησης στις χώρες προέλευσης. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της τ. Ο.Δ. Γερμανίας, της χώρας με το μεγαλύτερο ποσοστό Ελλήνων μεταναστών, όπου υπήρξε σταδιακή αύξηση μετανάστευσης στη δεκαετία του '60 για να επέλθει μείωση στην δεκαετία του '70. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70, ο αριθμός των παλιννοστούντων μεταναστών έχει αυξηθεί. Έχει υπολογισθεί ότι κατά την περίοδο 1974-1980 ο αριθμός των παλιννοστούντων υπερβαίνει τον αριθμό των μεταναστών. Το 1975, οι Ελληνικές αρχές επέτρεψαν στους πολιτικούς πρόσφυγες από τις Ανατολικές χώρες να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Ο αριθμός των πολιτικών προσφύγων που επέτρεψαν στην Ελλάδα αυξήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80.

Λίγες είναι οι μελέτες που αφορούν στην παλιννόστηση των Ελλήνων μεταναστών και επικεντρώνονται συνήθως στα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα. Στις αντιπροσωπευτικότερες από αυτές, που εξετάζουν την παλιννόστηση Ελλήνων μεταναστών από την τ. Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, διαπιστώνονται οι ακόλουθοι κύριοι λόγοι επαναπατριsmού: η επιθυμία των μεταναστών να εκπαιδευτούν τα παιδιά τους στην Ελλάδα, η επανασύνδεση με μέλη της οικογένειας που είχαν παραμείνει στην Ελλάδα, λόγοι υγείας, νοσταλγία, κούραση, οικογενειακές υποχρεώσεις. Ακόμη, ένα μέρος των παλιννοστούντων θεωρεί ότι οι λόγοι για τους οποίους μετανάστευσαν έχουν ικανοποιηθεί. (Κολλάρος & Μουσούρου 1978, Unger 1983). Επιπλέον, η έρευνα των Κολλάρου - Μουσούρου εξετάζει την κοινωνική επανένταξη των παλιννοστούντων και διαπιστώνει ότι ο κύριος συντελεστής της επανένταξης αυτής είναι η οικονομική αποκατάσταση των παλιννοστούντων, καθώς και το γεγονός ότι όσοι από τους παλιννοστούντες εγκαθίστανται στις αστικές περιοχές εμφανίζονται ικανοποιημένοι από εκείνους που κατευθύνονται στις αγροτικές περιοχές. Τέλος, οι γυναίκες εμφανίζονται περισσότερο θετικές απ' ότι οι άνδρες ως προς τις επιπτώσεις της παλιννόστησης στη ζωής τους (Κολλάρος - Μουσούρου 1980).

Σκοπός της μελέτης

Σκοπός της μελέτης ήταν α) η εκτίμηση της ψυχικής υγείας ελλήνων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων που επέστρεψαν στην χώρα μας και η διερεύνηση κοινωνικών παραγόντων που συμμετέχουν σε αυτή, β) η μελέτη της επίδρασης ενός συγκεκριμένου προγράμματος υποδοχής τους, ως προς την ψυχική τους υγεία.

Μεθοδολογία

Στην μελέτη έλαβαν μέρος 317 άτομα (115 άνδρες και 202 γυναίκες) παλιννοστούντες μετανάστες και επαναπατρισθέντες πολιτικοί πρόσφυγες πρώτης και δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν σε ειδικό πρόγραμμα υποστήριξης της προσαρμογής τους στην χώρα μας. Οι σκοποί του Προγράμματος ήταν οι ακόλουθοι: α) Ψυχολογική υποστήριξη στην διαδικασία επαναπροσαρμογής τους στην Ελληνική πραγματικότητα, β) παροχή πληροφοριών (σε συνεργασία με τις αντίστοιχες αρχές και υπουργεία) σχετικών με κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες που επιδρούν στην διαδικασία επανένταξής τους (π.χ. εργασιακοί νόμοι, εκπαιδευτικό σύστημα, προβλήματα υγείας, προβλήματα ασφάλισης-συνταξιοδότησης κ.λπ.). Το πρόγραμμα περιελάμβανε συζητήσεις και συμμετοχή σε ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Οι συμμετέχοντες λάμβαναν υλική αμοιβή στο τέλος του προγράμματος.

Στο πρόγραμμα συμμετείχαν ειδικοί επιστήμονες (ψυχίατροι, ψυχολόγοι, παιδαγωγοί, κοινωνικοί λειτουργοί) και είχε συγκεκριμένη θεματολογία και συγκεκριμένη διάρκεια. Το πρόγραμμα περιελάμβανε σειρά σεμιναρίων διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων, σε καθημερινή βάση. Απασχολούσε ομάδα 20 ατόμων ανά σειρά και διήρκεσε δύο χρόνια. Οι συμμετέχοντες πληροφορήθηκαν την ύπαρξη του προαναφερθέντος προγράμματος μέσω ανακοινώσεων στον τύπο και σε υπηρεσίες και σε συλλόγους παλιννοστούντων. Οι παλιννοστούντες μετανάστες ήταν 51-25 άνδρες (49%) και 26 γυναίκες (51%) από τους οποίους 34 επέστρεψαν από χώρες της δυτικής Ευρώπης (κυρίως τ. Ο.Δ. Γερμανίας) και 16 από Η.Π.Α. και Αυστραλία. Οι πολιτικοί πρόσφυγες ήταν 266 (83.9% του δείγματος) και επαναπατρίστηκαν από χώρες της Ανατολικής Ευρώ-

πης (Ρουμανία, Βουλγαρία, Τσεχοσλοβακία, πρώην Σοβιετική Ένωση). Από τους πρόσφυγες, 90 ήταν άνδρες (33.8%) και 176 γυναίκες (66.2%).

Πριν από την έναρξη του προγράμματος, έγιναν ατομικές συνεντεύξεις με όλους τους συμμετέχοντες, βάσει ενός ερωτηματολογίου με δημογραφικά στοιχεία και στοιχεία γενικής υγείας. Επίσης, χορηγήθηκαν η κλίμακα μέτρησης της ψυχικής κατάστασης Langner (1962) και η κλίμακα κατάθλιψης CES-D (Radloff 1977). Οι μετρήσεις επαναλήφθηκαν στο τέλος του προγράμματος.

Ανάλυση-Αποτελέσματα

Δημογραφικά στοιχεία

Φύλο και ηλικία

Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαίνεται από 23 μέχρι 76 χρόνων. (Μέσος όρος 45,7 χρόνια). Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων είναι γυναίκες. Η κατανομή των δύο φύλων στους μετανάστες και στους πολιτικούς πρόσφυγες κατά ομάδες ηλικιών δείχνει ότι η πλειοψηφία των ανδρών μεταναστών είναι 41-60 ετών (68%) και η πλειοψηφία των γυναικών μεταναστριών είναι 31-50 ετών (73.1%). Η πλειοψηφία των ανδρών προσφύγων ανήκει στη μεγαλύτερη ομάδα ηλικίας, είναι δηλαδή 61-71 ετών (40.0%) και ακολουθεί η μικρότερη ηλικία των 20-30 ετών (25.6%). Η πλειοψηφία των γυναικών προσφύγων είναι αντίστοιχα 51-60 ετών (34.1%) και 20-30 ετών (20.5%).

Οικογενειακή κατάσταση

Από τα στοιχεία διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων είναι έγγαμοι. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανδρών (62.6%) και των γυναικών (68.3%) είναι έγγαμοι. Τα ποσοστά των εγγάμων ανδρών $\chi^2 = 54.99$, $BE = 12$, ($P < .000$) και γυναικών ($\chi^2 = 78.27$, $BE = 12$, $P < .000$) αυξάνονται αντίστοιχα με την ηλικία.

Μορφωτικό επίπεδο

Το μορφωτικό επίπεδο είναι υψηλό στους πολιτικούς πρόσφυγες ενώ είναι χαμηλότερο στους μετανάστες. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι στους άνδρες μόνο το 12% των μεταναστών είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου, σε σχέση με το 42.2% των προσφύγων. Όσον αφορά στις γυναίκες, απόφοιτοι πανεπιστημίου είναι το 11.5% των μεταναστριών και το 25% των προσφύγων. Από τους μετανάστες, το 28% των ανδρών και το 46.2% των γυναικών είναι απόφοιτοι Δημοτικού και το 28% των ανδρών και το 11.5% των γυναικών έχουν μεταλυκειακή εκπαίδευση. Από τους πολιτικούς πρόσφυγες, ποσοστό 63.3% των ανδρών και 45.4% των γυναικών έχουν μεταλυκειακή εκπαίδευση (Πίνακας 1).

Η σχέση ηλικίας με το μορφωτικό επίπεδο είναι στατιστικά σημαντική και για τους άνδρες ($\chi^2 = 61.20$, $BE = 28$, $P < .000$) και τις γυναίκες ($\chi^2 = 104.28$, $BE = 32$, $P < .000$). Τα άτομα (άνδρες και γυναίκες) μεταξύ 20-40 ετών έχουν περισσότερη εκπαίδευση, με μόνη εξαίρεση τους άνδρες πολιτικούς πρόσφυγες ηλικίας 61-76 ετών, των οποίων το 33.3% είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου.

Απασχόληση στην Ελλάδα

Ως προς την κατανομή των δύο φύλων κατά κατηγορίες απασχόλησης στην Ελλάδα, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 51.3% των ανδρών και 51.5% των γυναικών είναι άνεργοι και το 32.1% των ανδρών και 20.3% των γυναικών είναι συνταξιούχοι χωρίς ή με μειωμένη σύνταξη. Από την συσχέτιση των δύο ομάδων (μετανάστες-πολιτικοί πρόσφυγες) με το επάγγελμα στην Ελλάδα, διαπιστώνουμε ότι στους άνδρες, το 68% των μεταναστών και 46.7% των προσφύγων αντίστοιχα είναι άνεργοι και στις γυναίκες, το 42.3% των μεταναστριών και το 52.8% των πολιτικών προσφύγων είναι άνεργες. Από τη συσχέτιση της ηλικίας με το επάγγελμα στην Ελλάδα, που βρέθηκε σημαντική ($\chi^2 = 102.439$, $BE = 32$, $p < .000$), διαπιστώνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανέργων είναι νέα άτομα μέχρι 40 ετών. Η σχέση του επαγγέλματος στην Ελλάδα με το επάγγελμα στη χώρα προέλευσης δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική για τους μετανάστες, ενώ βρέθηκε σημαντική για τους πρόσφυγες $\chi^2 = 186.977$, $BE = 72$, $p < .000$).

Απασχόληση-χρόνος επιστροφής

Συσχετίστηκε η εξεύρεση εργασίας ανάλογα με τον χρόνο επιστροφής και εγκατάστασης στην Ελλάδα. Η σχέση της απασχόλησης με το χρόνο εγκατάστασης στην Ελλάδα δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική ούτε για τους μετανάστες ούτε για τους πολιτικούς πρόσφυγες, δηλαδή η απασχόλησή τους δεν επηρεάζεται από το χρόνο παραμονής τους στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά είναι τα ποσοστά των ανέργων για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, ανάλογα με το χρόνο παραμονής τους στην Ελλάδα. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι τα ποσοστά των ανέργων κυμαίνονται περίπου στα ίδια επίπεδα κατά τα πρώτα πέντε χρόνια εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Σχετικά με το οικογενειακό εισόδημα των ατόμων του δείγματός μας, αναφέρουμε ότι το 58.3% των ανδρών και το 40.1% των γυναικών δήλωσαν ότι έχουν σημαντικά χαμηλό οικογενειακό εισόδημα. Συσχετίσαμε επιπλέον την πρόλευση (μετανάστες/πολιτικοί πρόσφυγες) με το εισόδημα και η σχέση δεν βρέθηκε σημαντική, δηλαδή το οικογενειακό εισόδημα κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα και για τις δύο ομάδες του δείγματος.

Κατάσταση ψυχικής υγείας

Ο πίνακας 2 παρουσιάζει την κατανομή των δύο φύλλων κατά κατηγορίες της κατάστασης της υγείας. Το 53.9% των ανδρών και το 66.9% των γυναικών περιέγραψαν την κατάσταση της υγείας τους ως μέτρια και κακή. Τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα παρουσιάζουν μεγαλύτερα προβλήματα ψυχικής υγείας.

Είναι αξιοσημείωτο ότι υψηλό ποσοστό ανδρών μεταναστών (40.00%), γυναικών μεταναστών (42.3%) και γυναικών πολιτικών προσφύγων (46.6%) παρουσιάζουν σοβαρά ψυχοφυσιολογικά συμπτώματα, σύμφωνα με την αξιολόγηση της κλίμακας Langner προς της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα (Langner 1).

Στην αξιολόγηση μετά το πέρας του προγράμματος (Langner 2), το 23.5% των γυναικών προσφύγων είχε ακόμη σοβαρά ψυχοφυσιολογικά συμπτώματα. Δύο t-tests σε δείγματα ανά ζεύγη στις κλίμακες Langner 1 και Langner 2 έδειξαν σημαντικές διαφορές και για τους άνδρες-γυναίκες μετανάστες και πολιτικούς πρόσφυγες (πίνακας 3).

Σχετικά με τα αποτελέσματα της κλίμακας CES-D, είναι αξιοσημείωτο ότι υψηλό ποσοστό ανδρών μεταναστών (64.0%), γυναικών μεταναστών (57.7%) και γυναικών προσφύγων (61.5%) είχαν υψηλά ποσοστά καταθλιπτικής διάθεσης. Η αξιολόγηση αυτή έγινε κατά την έναρξη του προγράμματος (CES-D1).

Στην αξιολόγηση στο τέλος του προγράμματος (CES-D 2), ποσοστό 36% των ανδρών μεταναστών, 33.3% των γυναικών μεταναστών και 29.4% των γυναικών προσφύγων παρουσίαζαν ακόμη υψηλά ποσοστά καταθλιπτικής διάθεσης.

Δύο t-tests για ζεύγη δειγμάτων στην κλίμακα CES-D 1 και CES-D 2 έδειξαν σημαντικές διαφορές και για τους άνδρες-γυναίκες μετανάστες και πολιτικούς πρόσφυγες (πίνακας 4).

Τέλος, η διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα δεν βρέθηκε να επηρεάζει τα αποτελέσματα των κλιμάκων Langner και CES-D.

Συζήτηση

Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα που το φαινόμενο της μετανάστευσης ήταν ιδιαίτερα έντονο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, με πολλαπλές επιδράσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, ο αριθμός των παλιννοστούντων είναι μεγαλύτερος των μεταναστών, γεγονός που προκαλεί νέας τάξης προβλήματα ενσωμάτωσής τους. Οι συνθήκες επανεένταξης των παλιννοστούντων μεταναστών και προσφύγων στη χώρα μας παρουσιάζουν πολλά και έντονα προβλήματα.

Τα ευρήματα της μελέτης αποδεικνύουν ότι η ενσωμάτωση των παλιννοστούντων γίνεται με αργούς ρυθμούς και ότι στη διάρκεια της προσαρμογής τους παρουσιάζεται επιβάρυνση της ψυχικής τους υγείας.

Αναλυτικότερα, από την εξέταση του δείγματος προκύπτει ότι οι μετανάστες επιστρέφουν σε παραγωγική ηλικία, ενώ οι πολιτικοί πρόσφυγες επαναπατρίζονται σε συντάξιμη ηλικία. Η βασική αιτία της διαφοράς αυτής είναι ότι η επιστροφή των πολιτικών προσφύγων στα προηγούμενα χρόνια ήταν δύσκολη έως αδύνατη, λόγω της πολιτικής κατάστασης. Επομένως, το κύριο πρόβλημα των πολιτικών προσφύγων είναι η συνταξιοδότησή τους και των μεταναστών η εξεύρεση εργασίας. Χαρακτηριστικό, επίσης, είναι το σχετικά υψηλό ποσοστό των επαναπατριζόμενων πολιτικών προσφύγων δεύτερης γενιάς. Όσον αφορά τις γυναίκες, οι μετανάστριες επιστρέφουν σε ηλικίες αντίστοιχες με τους άνδρες με-

τανάστες, ενώ οι γυναίκες πολιτικοί πρόσφυγες επαναπατρίζονται σε μεγάλη ηλικία, λίγο μικρότερη από αυτή των ανδρών (Papadatos & Molvaer, 1987).

Σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων αυτών, παρατηρούμε ότι οι μετανάστες στην πλειοψηφία τους έχουν στοιχειώδη ή μέση εκπαίδευση. Αντίθετα, η ομάδα των πολιτικών προσφύγων παρουσιάζει σημαντικά υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι άνδρες πολιτικοί πρόσφυγες ηλικίας 61-76 ετών έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, είναι δε τα μόνα άτομα του δείγματος στην ηλικία αυτή που έχουν και πανεπιστημιακή μόρφωση.

Σχετικά με την απασχόληση των παλιννοστούντων, διαπιστώνεται η ύπαρξη μεγάλου ποσοστού ανεργίας (ένας στους δύο παλιννοστούντες είναι άνεργος). Η ανεργία είναι ακόμη εντονότερη στα άτομα μέχρι 40 ετών (δύο στα τρία άτομα της κατηγορίας αυτής είναι άνεργοι), αλλά στους απόφοιτους πανεπιστημίων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η απασχόληση των παλιννοστούντων που εγκαθίστανται στην Ελλάδα δεν αντιστοιχεί στο μορφωτικό τους επίπεδο.

Σημαντική, επίσης, είναι η διαπίστωση ότι η ανεργία των παλιννοστούντων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων δεν εμφανίζει πτωτική τάση για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, που είναι δυνατόν να κυμαίνεται μέχρι και πέντε χρόνια από τον ερχομό τους στην Ελλάδα.

Όσον αφορά το οικογενειακό εισόδημα που δηλώθηκε από τους παλιννοστούντες, κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα και για τις δύο ομάδες και κρίνεται χαμηλό.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ίδιων, ένα ποσοστό των παλιννοστούντων μεταναστών και πολιτικών προσφύγων εμφανίζει προβλήματα υγείας. Τα προβλήματα αυτά εντοπίζονται κυρίως στις γυναίκες και στις μεγαλύτερες ηλικίες.

Ένα υψηλό ποσοστό ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών ανέφερε ότι έχει κακή φυσική κατάσταση. Αυτό κυρίως συνδέεται με το είδος δουλειάς (βαριά χειρωνακτική εργασία σε εργοστάσια κ.λπ.) που έκαναν οι μετανάστες πρώτης γενιάς στο εξωτερικό.

Επίδραση στην κατάσταση της ψυχικής υγείας των παλιννοστούντων δημιουργούν οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην οικονομική και κοινωνική τους ενσωμάτωση. Οι παλιννοστούντες αισθάνονται για δεύτερη φορά πρόσφυγες στην ίδια τους την πατρίδα (Κολλάρος-Μουσούρου 1980). Πράγματι, η Ελλάδα δείχνει απομονωμένη στον εθνοκεντρισμό της, επιδεικνύει έναν «στείρο ε-

παρχιωτισμό» και αδυνατεί να επιτρέψει το μπόλιασμά της με στοιχεία άλλων πολιτισμών που οι πρόσφυγες και μετανάστες μεταφέρουν. Έτσι, όμως, η Ελλάδα στερείται της πολιτισμικής επικοινωνίας, της οποίας οι άνθρωποι αυτοί θα μπορούσαν να γίνουν αγωγοί, βοηθώντας την να ξεπεράσει φράγματα του παρελθόντος και να κατανοήσει την σύγχρονη πραγματικότητα. Αντίθετα, η Ελλάδα μοιάζει να αγνοεί τη νέα πολιτισμική ταυτότητα που απέκτησαν οι πρόσφυγες και μετανάστες μετά από μακρόχρονη παραμονή σε άλλη χώρα και τους σπρώχνει στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής.

Τα αδιέξοδα για τους μετανάστες που επέστρεψαν στην Ελλάδα πιστεύοντας ότι θα γίνουν «άρχοντες στον τόπο τους» είναι μεγάλα. Η οικονομική ευμάρεια που κομίζουν αποδεικνύεται ότι είναι πολύ «φτωχή» για να τους δώσει την κοινωνική καταξίωση που ανέμεναν, εφ' όσον, τις περισσότερες φορές, ο τόπος απ' όπου ξεκίνησαν έχει, στα χρόνια που πέρασαν, εξελιχθεί οικονομικά. Επίσης, οι κοινωνικές αξίες έχουν μεταβληθεί, το μορφωτικό τους επίπεδο είναι χαμηλό, ενώ η ειδίκευση που έχουν αποκτήσει στις χώρες υποδοχής αρκετές φορές δεν ανταποκρίνεται στην ζήτηση εργασίας στην Ελλάδα.

Τα αδιέξοδα για τους πολιτικούς πρόσφυγες έχουν διαφορετικά αίτια. Οι πρόσφυγες τις περισσότερες φορές είναι υψηλής μόρφωσης, αλλά δεν διαθέτουν καθόλου οικονομική στήριξη. Συννηθισμένοι να ζουν σε τόπους όπου οι οικονομικές εξαρτήσεις ήταν σχεδόν ανύπαρκτες, αδυνατούν να επιβιώσουν σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου η οικονομική ανεξαρτησία θεωρείται βασική προϋπόθεση για την προσωπική ευτυχία.

Οι πρόσφυγες, τις περισσότερες φορές άνεργοι, αντιμετωπίζουν την αδράνεια της πολιτείας, στην οποία είχαν επενδύσει τόσες προσδοκίες. Είναι πολύ δύσκολο γι' αυτούς να αποδεχθούν αυτή την αδράνεια και να πολεμήσουν για να ενταχθούν σ' αυτή την καινούργια «άγνωστη» χώρα.

Είναι λοιπόν ευεξήγητο το γεγονός ότι υψηλά ποσοστά ανδρών και γυναικών μεταναστών και πολιτικών προσφύγων παρουσίασαν σοβαρά παθολογικά συμπτώματα στην κλίμακα Langner και είχαν υψηλούς δείκτες καταθλιπτικής διάθεσης κατά την αξιολόγησή τους πριν την έναρξη του προγράμματος, που οφείλονταν κυρίως στην ανεργία και στις περιορισμένες κοινωνικές σχέσεις. Μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, υπήρξε σημαντική βελτίωση της ψυχικής κατάστασης ανδρών και γυναικών πολιτικών προσφύγων και μεταναστών, όπως αξιολογήθηκε από τις ίδιες κλίμακες. Όμως, περίπου 1/4 από τις γυναίκες πολιτι-

κούς πρόσφυγες συνέχισε να έχει σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, όπως επίσης και το 1/3 περίπου των ανδρών μεταναστών. Οι μετανάστριες και οι γυναίκες πολιτικοί πρόσφυγες είχαν καταθλιπτική διάθεση. Πάντως, είναι σημαντικό το γεγονός ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα υποδοχής είχε την δυνατότητα να βελτιώσει την ψυχική κατάσταση. Επομένως, είναι φανερή η αναγκαιότητα προγραμμάτων υποδοχής για παλινοστούντες.

Οι ομάδες υποδοχής λειτούργησαν θεραπευτικά και υποστηρικτικά. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να μοιραστούν τα προβλήματά τους και τις δυσκολίες με τα άλλα άτομα, τα οποία είχαν παρόμοια προβλήματα και μπορούσαν να κατανοήσουν τον προσωπικό, οικογενειακό αγώνα για προσαρμογή. Με δικά τους λόγια περιγράφεται ότι βρήκαν «τη δύναμη να συνεχίσουν τις προσπάθειές τους για προσαρμογή». Οι συναισθηματικοί δεσμοί ανάμεσα στα μέλη των ομάδων φαίνεται ότι διευκόλυναν την κοινωνική τους συνοχή, λόγω του ότι η προηγούμενη έλλειψη κοινωνικών και οικογενειακών δεσμών επέσπευσε την παθογένεση της κοινωνικής και συναισθηματικής απομόνωσης των παλινοστούντων (Hertz, 1984).

Το υποστηρικτικό πρόγραμμα δεν επέφερε θεαματική βελτίωση στα οικονομικά και εργασιακά προβλήματα, καθώς και στα προβλήματα υγείας των συμμετασχόντων. Παρά ταύτα, παρείχε υποστήριξη σε πολλαπλά επίπεδα, ψυχολογική, πληροφόρησης (παροχή υπηρεσιών, και απαραίτητων πληροφοριών για διάφορες πλευρές των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν) και διαπροσωπική (μέσω της θετικής ατμόσφαιρας και των σχέσεων που αναπτύχθηκαν με την πάροδο του χρόνου ανάμεσα στα μέλη των ομάδων).

Είναι σημαντικό ότι τέτοια προγράμματα πρέπει να περιλαμβάνουν ποικιλία παρεμβάσεων, λόγω του ότι η προσαρμογή είναι μια πολυσχιδής σταδιακή διαδικασία που σχετίζεται με έναν διαφορετικό τρόπο ζωής.

Από την παρουσίαση των συμπερασμάτων, διαπιστώνεται ότι οι παλινοστούντες μετανάστες και πολιτικοί πρόσφυγες αντιμετωπίζουν πολυδιάστατα προβλήματα. Οι δυσκολίες επανένταξης συνδέονται με ένα πλήθος οικονομικών, κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων.

Για το λόγο αυτό, η διαδικασία επανένταξης των ατόμων αυτών και ο σχεδιασμός αντίστοιχων Υποστηρικτικών Προγραμμάτων είναι απαραίτητο να προσεγγίζονται με διεπιστημονικό τρόπο.

Είναι, επίσης, απαραίτητο η πολιτεία να ενεργοποιηθεί με ουσιαστικότερο και αποτελεσματικότερο τρόπο και να μεριμνήσει για την υποδοχή και την καλλίτερη προσαρμογή των παλινοστούντων.

Βιβλιογραφία

- Brislin B., *Cross-cultural encounters*, New York: Pergamon, 1981.
- Castles-Kosack G., *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press, 1973.
- Chiu L., & Rimon R., "Relationship of migration to paranoid and somatoform symptoms in Chinese patients", *Psychopathology*, 20, (3-4), 203-212, 1987.
- Cochrane R., "Mental illness in immigrants to England and Wales", *Social Psychiatry*, 12, 25-35, 1977.
- Cochrane R., "Psychological and behavioral disturbance in West Indians, Indians and Pakistanis in Britain: A comparison of rates among children and adults", *British Journal of Psychiatry*, 134, 201-210, 1979.
- Cuttmacher S., "Immigrant Workers: health, law and public policy", *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 9, 503-514, 1984.
- Δαμανάκης Μ., *Μετανάστευση και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Gutenberg, 1987.
- Dyal J. & Dyal R., "Acculturation, stress and coping. *International Journal of intercultural Relations*", 5, 301-328, 1981.
- Eitinger, Mental diseases among refugees in Norway after World War II, in C. Zwingman and M. Pfister-Ammende (eds.) *Uprooting and After*, New York: Springer-Verlag, 1973.
- Fairchild, H.P., *Greek Immigration to the U. States*. Yale University Press, 1971.
- Φύλιας Β., *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του Κοινωνικού Συστήματος*. Αθήνα, Νέα Σύνορα, Α + Β, 1980.
- Fraserud J. & Anh N., "Mental health needs of Vietnamese refugees", *Hospital and Community Psychiatry*, 39, (4), 435-437, 1988.
- Fraser M. & Pecora P., "Psychological adaptation among Indochinese refugees", *Journal of Applied Social Sciences*, 10, (1), 20-39, 1986.
- Hitch P.J. & Rack P.H., "Paranoid Symptomatology among Polish Refugees in Britain", Paper presented at the Symposium of Kiel on *Transcultural Psychiatry*, April, 1976.
- Κασιμάτη Κ., "Η μετανάστευση σύνδρομο του καπιταλισμού", *Οικονομία και Κοινωνία*, 2, 42-52, 1979.
- Κασιμάτη Κ., *Μετανάστευση-Παλινόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε, 1984.
- Κολλάρου Τ., Μουσούρου Λ., *Παλινόστηση*. Αθήνα: Κέντρο Ανθρωπιστικών Σπουδών και Ερευνών, 1980.
- Langner T.S., "A twentytwo item screening score of psychiatric symptoms indicating impairment", *J. Health Hum. Beh.*, 3, 269-276, 1962.
- Μαδιανός Μ., *Επιπολιτισμός και ψυχική υγεία Ελλήνων μεταναστών των Η.Π.Α.*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1980.

- Mehrlaender U., *Soziale Aspekte der Ausländerbeschäftigung*, Bonn-Bad Godesberg, 1974.
- Müller-Hegemann D., Human uprooting in C. Zwingmann and M. Pfister-Ammende (eds.). *Uprooting and After*, New York: Springer-Verlag, 1973.
- Murphy H., "Migration and mental disorder" in M.B. Kantor (Ed.), *Mobility and Mental Health*, Springfield, Ill: Thomas, 1965.
- Nicassio P., Psychosocial correlates of alienation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 14, (3), 337-351, 1983.
- Νικολινάκος Μ., *Μελέτες πάνω στον ελληνικό καπιταλισμό*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1974.
- Νικολινάκος Μ., *Καπιταλισμός και μετανάστευση*. Αθήνα, Παπαζήσης, 1976.
- Nguyen S., "Mental health services for refugees and immigrants", *Psychiatric Journal of the University of Ottawa*, 9, (2), 85-91, 1984.
- Papadatos Y., Molvaer J., Migrant Women and Femali Political Refugees. Psychological Problems on Return to their Country of Origin, Paper presented at the *Third International Interdisciplinary Congress on Women*, Dublin, Ireland, 5-11, July 1987.
- Polyzos N.I., *L' emigration grecque*. Sirey, 1947.
- Πολύζος Ν., *Επιπτώσεις εκ της παλιννόστησης των Ελλήνων μεταναστών*, Αθήνα, 1970.
- Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (εκδ.), *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης του Ελληνισμού Πληθυσμού*, Αθήνα, 1980.
- Radloff L., "The CES-D Scale. A self report depression scale for research in the general population", *Applied Psychological Measurement*, 1, 385-401, 1977.
- Richmond A., "Migration in Industrial and Post-Industrial Society", In J.A. Jackson (ed.). *Migration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Sayil I., "Psychiatric problems in Turkish labourers in Holland", *International Journal of Social Psychiatry*, 30, (4), 267-273, 1984.
- Simoes M. & Binder J., "A socio-psychiatric field study among Portuguese emigrants in Switzerland", *Social Psychiatry*, 15, (1), 1-7, 1980.
- Unger K., "Greek emigration and Return: Structural factors and characteristics of the migrants", Paper presented at the Symposium *Return Migration and Reintegration*, Saarbruechen, October 1980.
- Vlachos E., *The assimilation of Greece in the United States*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1968.
- Wittkower E. and Dubrenil G., "Psychocultural stress in relation to mental illness", *Social Science and Medicine*, 7, 691-704, 1973.

Πίνακας 1
Μορφωτικό Επίπεδο

	ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ		ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ		Σύνολο
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	
Αγράμματος	-	1 (3.8)	-	2 (1.1)	3 (1.0)
Μερικές τάξεις Δημοτικού	-	2 (7.7)	6 (6.7)	21 (11.9)	29 (9.2)
Απόφοιτος Δημοτικού	7 (28.0)*	12 (46.2)	15 (16.7)	37 (21.0)	71 (22.5)
Απόφοιτος Μέσης-Κατώ- τερης τεχν. Σχολής	3 (12.0)	2 (7.7)	5 (5.6)	15 (8.5)	25 (7.9)
Μερικές τάξεις Γυμνασίου	3 (12.0)	2 (7.7)	3 (3.3)	5 (2.8)	13 (4.1)
Απόφοιτος Λυκείου	5 (20.0)	4 (15.4)	4 (4.4)	16 (9.1)	29 (9.1)
Απόφοιτος ανώτερης τεχνικής σχολής	3 (12.0)	-	16 (17.8)	28 (15.9)	47 (14.8)
Μερικά έτη Πανεπιστημίου	1 (4.0)	-	3 (3.3)	8 (4.5)	12 (3.8)
Απόφοιτος Πανεπιστημίου	3 (12.0)	3 (11.5)	38 (42.2)	44 (25.0)	88 (27.7)

N= 25 N= 26 N= 90 N= 176 N= 317

* Ποσοστό στήλης

Πίνακας 2
Κατάσταση Υγείας

Κατάσταση Υγείας	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Πολύ καλή	19 (16.5)	12 (5.9)	31 (9.8)
Καλή	34 (29.6)	55 (27.2)	89 (28.0)
Μέτρια	48 (41.7)	87 (43.1)	135 (42.6)
Κακή	14 (12.2)	48 (23.8)	62 (19.6)

N= 115 N= 202 N= 317

* Ποσοστό στήλης

Πίνακας 3
Σύγκριση των αποτελεσμάτων των κλιμάκων
Langner 1 και Langner 2

Ομάδες	Langner 1 M.O.	Langner 2 M.O.	t	P
Άνδρες	6.11 (4.45)*	3.86 (3.76)	6.46	< .000
Άνδρες Μετανάστες	8.72 (4.84)	4.51 (3.86)	3.96	< .001
Άνδρες Πολιτικοί Πρόσφυγες	5.38 (4.17)	3.58 (3.71)	5.28	< .000
Γυναίκες	8.90 (4.96)	5.88 (4.46)	10.27	< .000
Γυναίκες Μετανάστες	8.29 5.57	5.79 (4.79)	4.56	< .000
Γυναίκες Πολιτικοί Πρόσφυγες	8.98 (4.88)	5.89 (4.42)	9.47	< .000

* SO

Πίνακας 4
Σύγκριση των αποτελεσμάτων των κλιμάκων
CES-D 1 και CES-D 2

Ομάδες	CES-D1 M.O.	CES-D2 M.O.	t	P
Άνδρες	14.53 (11.62)*	9.38 (10..9)	6.25	P < .00
Άνδρες Μετανάστες	20.20 (12.55)	14.20 (12.81)	2.74	P < .011
Άνδρες Πολιτικοί Πρόσφυγες	12.93 (10.89)	8.02 (8.80)	5.69	P < .000
Γυναίκες	21.80 (13.66)	13.01 (11.33)	11.35	P < .000
Γυναίκες Μετανάστες	12.79 (16.38)	14.50 (13.15)	3.88	P < .001
Γυναίκες Πολιτικοί Πρόσφυγες	21.66 (13.28)	12.80 (11.09)	10.64	P < .000

* SO